

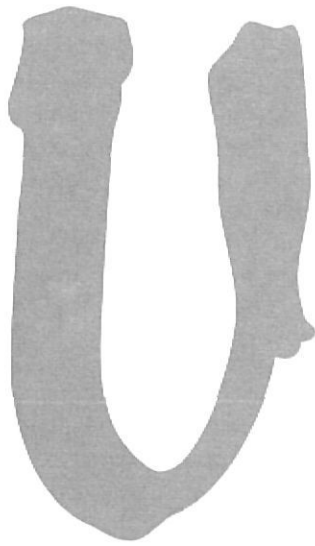
Viattges i viattgers

D O S S I E R

L'essència del viatge

Joan Nogué i Font

DOSSIER

Viatges i viatgers

IATGE, VIATJAR, VIATGER... No hi ha gaires paraules que excitin tant la imaginació, que esperonin amb tanta frisança els impulsos de llibertat i d'emancipació de les consciències individuals. La paraula «viatge» transpira i transmet una ancestral aurèola mítico-llegendària, que ha arribat, en part, fins als nostres dies. Viatjar és, en essència, moure's cap a un espai desconegut o poc conegut. És inconcebible el viatge cap a l'espai conegut, cap a l'espai on consumim la nostra quotidianitat. Certament, ens podem «moure» en aquest espai de relacions quotidianes, però es tractarà simplement, d'això: d'un acte de mobilitat, ja sigui funcional, laboral o de qualsevol altra mena. Serà un moure's sense sorpresa, a menys que no recreem artificialment l'imprevist, l'insospitat. Traspassar els límits de l'espai conegut no és un acte corrent. El corrent és moure's en un espai carregat de llocs familiars, de símbols culturals impresos en el paisatge. Vet aquí el dualisme ancestral entre espai conegut i desconegut, entre espai utilitzat i no utilitzat; un dualisme tan propi del viatger romàntic com del turista contemporani de sol i platja.

Tradicionalment, els viatgers —persones en general encuriosides, observadores, amb inquietuds— ens han transmès per escrit les impressions que la gent i els paisatges dels llocs visitats els han provocat. S'ha anat creant així un veritable gènere literari —els llibres de viatges—, a cavall entre la descripció geogràfica regional, l'anàlisi antropològica i etnològica i el dietari-memòria de caràcter més personal. L'Estat espanyol és especialment afortunat en aquest terreny. Els viatges a i cap a la península tenen uns orígens molt llunyans en el temps i han originat una riquíssima tradició literària en forma de relats i llibres de viatge que convé recordar en un dossier d'aquestes característiques.

ELS VIATGERS PRÀCTICS

Podríem remuntar-nos a èpoques anteriors, però, atès l'espai de què disposem, serà suficient partir de l'edat mitjana, tot dient, simplement, que, malgrat les aparences i els tòpics, el món medieval no fou un món tancat: pelegrins, missioners, mercaders, soldats i aventurers recorregueren a tort i a dret les terres conegudes fins llavors. La curiositat per les terres desconegudes o la necessitat de conèixer-les millor provocà una extraordinària difusió dels llibres de viatges que, a la península, tingueren el seu apogeu al segle XV (Rubio Tovar, 1986). Els llibres de viatge medievals són un gènere multiforme, que aplega obres de caràcter molt divers: des de guies destinades a mercaders i a pelegrins (a Santiago, per exemple) fins a relats d'ambaixadors i missioners.

Fins al segle XIX els viatges tenen, en general, una finalitat pràctica, uns objectius concrets, bé es tracti de redimir ànimes, bé de descobrir noves terres. Amb el romanticisme, en canvi, el viatge es converteix per primera vegada en quelcom capriciós, lliure, no necessàriament associat a una finalitat, sigui material o espiritual. El romanticisme reivindica la mobilitat com a acte de llibertat, el viatge com a font de coneixement i d'enriquiment de la pròpia personalitat, el viatge com a font d'inspiració i també com a acte de rebel·lia, el rebuig als constrenyiments de la pròpia societat. Com ens recorda Enzensberger (1965), el viatge romàntic neix en un moment de la història europea en el qual es difon la imatge d'una llibertat que perillava davant la naixent i puixant realitat del treball organitzat de forma capitalista i la restauració política. El viatge canalitza els nous impulsos romàntics: el sentit d'independència i de llibertat, l'afirmació de l'individualisme, el sentiment per sobre de la raó, l'esperit d'aventura, el gust per allò popular i peculiar, per allò exòtic i pintoresc (Turri, 1984).

ELS VIATGERS ROMÀNTICS

En aquest sentit, és bo recordar que el viatge a Espanya es converteix en el somni de tots els romàntics europeus. Espanya només es véu influïda pel desenvolupament industrial de forma local i perifèrica, conservant viu el caràcter popular i tradicional dels costums. Encara era possible trobar-hi sorpreses i descobrir-hi noves sensacions. Espanya es posa ara de moda a Europa pels mateixos motius que l'exclouren dels circuits de viatges al llarg del segle XVIII, el Segle de les Llums, paradoxa que no deixa de ser significativa:

«Su historia [la de España], su cultura, su arte no eran fácilmente asimilables a los criterios fundamentales de la Razón ilustrada: el sentido del progreso, el contenido moral, la reforma de las costumbres. España, de hecho, al no encajar en el cosmos ordenado de la Ilustración, deviene literalmente invisible; a lo más el reverso negro, negativo, contra el que destaca la Razón positiva» (Lleó Cañal, 1984, p. 45).

Al principi del segle XIX, aquesta visió negativa d'Espanya i d'allò espanyol canviarà en la mateixa mesura en què els ideals de la il·lustració deixaran pas als del romanticisme. Espanya —i en especial Andalusia— es converteix en la meta somniada del que Lleó ha denominat el «Grand Tour» romàntic, en el qual participaran, entre d'altres, personatges com Disraeli, Delacroix, Byron, Merimée, Gautier, Dumas i Didier. En els relats sobre la península, de tots aquests autors i de molts d'altres, el paisatge apareix com un element destacat, perquè, com afirma Ortega Cantero (1985, p. VII), «l'anhel romàntic es penetra amb el paisatge, s'identifica amb ell fins a fer-lo partícip del seu món de creences». L'esperit romàntic impregna el paisatge d'un alt valor simbòlic, afectiu i subjectiu, com es desprèn, per exemple, de la prosa de Bécquer.

ELS PRIMERS PERIODISTES

Cap a la fi del segle XIX el viatger romàntic cedeix el pas a un tipus de viatger diferent, més preocupat per conèixer a fons el territori que visita que no pas per transmetre les evocacions que el paisatge li produeix (Sánchez, 1981). Ens trobem ara amb els primers periodistes, com el francès L. Teste, enviat a Espanya el 1872 com a corresposal de *Le Journal de Paris*. Ens trobem també amb viatgers que es desplacen per motius professionals, com l'enginyer de mines E. Gruner, autor de *Barcelone-Bilbao. Notes de voyages*, publicat el 1889. Apareixen ara els primers viatgers amb vocació clarament turista, com L. Boileau, autor del *Voyage pratique d'un touriste en Espagne*, de 1885. Ha arribat el moment en què els avenços tècnics —en especial el

ferrocarril— milloren les comunicacions i incrementen la mobilitat. Per primera vegada en la història, els accidents físics comencen a deixar de ser un obstacle per al viatger. Tot plegat es tradueix en una major facilitat per accedir a paisatges poc visitats fins llavors, paisatges que, alhora, seran molt més divulgats gràcies a innovacions tècniques com la litografia. El viatge, en definitiva, deixa de ser un acte individual i perd quelcom del seu halo lleugerament heroic.

El viatger continuarà formant part d'una élite, però d'una élite cada cop més extensa, que donarà lloc, entre d'altres fenòmens, el naixement dels primers espais turístics per excel·lència: Sant Sebastià, Sitges, la Costa Brava. La creació d'aquests espais turístics cap al final del segle XIX i primera meitat del segle XX respon a causes diverses, però el que és

indubtable és que l'element paisatgístic tingué una importància fonamental. Fou la qualitat estètica del paisatge d'una àrea determinada el que, en molts casos, condicionà l'elecció d'aquesta àrea com a assentament turístic. Marc Chagall, Luis Buñuel, Eugeni d'Ors, Pablo Picasso o Salvador Dalí escolliren la Costa Brava per l'encant del seu paisatge, més que per d'altres motius.

EL TURISME DE MASSES

A partir de la segona meitat del present segle, la primitiva èlite que viatjava a aquests incipients espais turístics deixa pas al que coneixem per turisme de masses. Bona part de la població accedeix a unes vacances anuals remunerades, que s'invertiran —cada cop més— en descansar en d'altres llocs. Per altra banda, el medi físic ja no representarà cap obstacle per al desplaçament. Els espais turístics es multiplicaran i les seves imatges es difondran per tot el planeta a través dels mass-media. Ja no quedarà cap terra incògnita i poques regions del planeta s'escaparan del «Grand Tour» turístic-comercial de la societat postindustrial. Viatjar deixarà de ser un risc, una aventura: el viatger —el viatger turista, en aquest cas— sap quan i com arribarà al seu destí i quan i com tornarà al seu lloc d'origen.

Amb tot, el viatge —el desplaçament a terres no familiars— continuarà conservant quelcom de la seva aurèola, de la seva màgia. El viatger contemporani —el viatger turista— es nega a perdre-la. En el fons, no desitja veure convertit el seu viatge en un simple acte de mobilitat espacial. En tenim una constatació palpable i evident: l'eufòria que viu, en plena era àudio-visual, el mercat dels llibres de viatge, com ens recorda en un excel·lent treball —carregat d'ironia— el geògraf Eduardo Martínez de Pisón (1984, p. 57):

«Tras un largo sedentarismo —casi una inmovilidad—, tras un

desinterés explícito por los viajes y su literatura, la colectividad española parece que quiere soñar con relatos de viajeros, de navegaciones, andanzas y estudios en tierras remotas o propias, que casi nunca importaron nada a nadie ni en la Iberia húmeda ni en la seca. No se trata de un resurgir de Alcarrias, Campos de Nijar, Cabrerías, Hurdes, que en su día cumplieron una función desveladora y minoritaria. Se trata de las librerías invadidas por obras de viajes, antiguas y modernas, lujosas, pintorescas, numeradas para bibliófilos, multitudinarias para excursionistas, escogidas para naturalistas, selectas para académicos, nacionales e importadas. Lo mismo da la refinada librería alemana que el puesto en la calle: se han abierto incluso tiendas especializadas, cuyos dependientes tienen un aire de viajeros balleneros tímidos, donde se compran mapas del desierto de Gobi, guías del alto Tajo y facsímiles de las cartas de Livingstone. «¿Qué está pasando?»

L'ESSÈNCIA DEL VIATGE

Què està passant? Simplement que fer turisme —fins i tot turisme de masses— significa, abans que res, canviar de lloc i el canvi de lloc (cap a un espai no quotidià) és, alhora, l'essència del viatge. Així, doncs, des d'aquesta perspectiva, el viatge és sens dubte una part fonamental del fenomen turístic contemporani, per més que el viatge turístic convencional ens pugui semblar una experiència terriblement descafeïnada en relació a la viscuda pel viatger romàntic. Intueixo, doncs, que les paraules «VIATGE, VIATJAR, VIATGER» continuaran excitant la imaginació dels ciutadans d'aquest planeta, per més que aquesta excitació sigui provocada cada cop més artificialment.

Joan Nogué és professor al Departament de Geografia. Universitat de Girona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ENZENSBERGER, H.M., 1965, *Questioni di dettaglio*, Milano, Feltrinelli.
- LLEÓ CAÑAL, Vicente, 1984, «España y los viajes románticos», *Estudios Turísticos*, 83, otoño 1984, pp. 45-53.
- MARTÍNEZ DE PISÓN, Eduardo, 1984, «Libros de viajes», *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 4, pp. 57-80.
- ORTEGA CANTERO, Nicolás, 1985, «Impresiones Viajeras», *Diario 16*, 15 septiembre.
- RUBIO TOVAR, Joaquín, ed., 1986, *Libros españoles de viajes medievales*, Madrid, Taurus.
- SÁNCHEZ, Alejandro, 1981, «Els somniadors del Romanticisme», *L'Avenc*, 51, juliol-agost, pp. 66-73.
- TURRI, Eugenio, 1984, «Del viaggiare: tra spazi rituali e spazi turistici», *Erodoto*, 7-8, settembre 1984, pp. 50-75.